

מועד קטן – ישעיה נז, יד, עמ' 221; סא, י, עמ' 251; סב, ה, עמ' 253; יואל ב, יג, עמ' 11; מלאכי ב, ג, עמ' 19.

איזהו נשך – חבקוק א, יג, עמ' 12; תהלים לא, יט, עמ' ק; סו, י, עמ' קסב.
על מקום מושבו של ר' מכיר רבו הדעות.¹¹⁶ ר"ש ליברמן, במבואו לדברים רבה, עמ' IX, VII, הראה כי ר' מכיר השתמש בדברים רבה, שהיה לפני בני ספרד, ומשום כך קבע בעמ' XI כי היה מחכמי ספרד. לאור הציונים דלעיל עולה כי אם אכן ר' מכיר מבני ספרד הוא, הרי שפעל לא יאוחר ממחצית המאה ה-13, שבה עדיין מצוי הכינוי 'דיני ממונות'.¹¹⁷

(ז) פירוש ר' ישמעאל בר חכמון לרי"ף על ב"ב, מהד' ר"מ הרשלר, ירושלים, תשמ"ט

ספר זה נדפס לראשונה על ידי ר"מ הרשלר בשם פירוש קדמון לב"ב, ירושלים, תשל"א. הסיבה לשם זה היתה הואיל ובכתב היד לא נאמר מי המחבר, ור"מ הרשלר לא היה יכול לזהותו. מאוחר יותר זיהה ר"א הורוביץ את הפירוש על יסוד השוואתו עם פירוש ר"י בן חכמון לעירובין שיצא לאור בשנת תשל"ד, ועל יסוד נימוקים נוספים, שנתקבלו גם על דעתו של ר"מ הרשלר כמפורט במבואו. ר"א הורוביץ זיהה גם כמה קטעים מחידושי של ר"י בן חכמון לגיטין, והם נדפסו במהדורה החדשה לב"ב. מעניין לבדוק את שמות הפרקים בחיבורו לב"ב:

דיני ממונות זוטא – עמ' נא, קצט, רב, רהט, שב (דיני ממונות). אגב, זהו החכם היחיד, פרט לרי"ף ולר"ח, המזכיר 'דיני ממונות זוטא', ואולי הדבר נעשה בהשפעת הרי"ף, שהרי הוא פרשן הרי"ף.

דיני ממונות קמא – עמ' עא.

מועד קטן – עמ' קסד, קסו.

והנה כשאנו משרים זאת עם המצוי בודדים בחידושי לעירובין ולגיטין אנו

מוצאים כך:

דיני ממונות רבה – גיטין עמ' כו. אבל בחידושי לעירובין עמ' צ הוא נקרא אצלו: פרק ראשון ממסכת סנהדרין.

משקין – גיטין עמ' נב.

116 סיכם את העניין גרינוף, JQR, 15 (1924-1925), עמ' 141 ואילך.

117 כמאמר שפרסמתי לראשונה (ראה לעיל הערה 1) הוספתי כאן לאמור: "ציתן לומר שר' מכיר מבני איטליה הוא, שהרי הציון 'דיני ממונות תניין' מצוי אצלם ואף בזמן מאוחר". ביתיים נתפרסם מאמרו של מ"ב לרנר, 'אור חדש על דברים רבה של בני ספרד', תעודה, יא (תשנ"ו), ובעמ' 130 תמה על הדברים הללו שכתבתי. אלא שאני כתבתי את הדברים אך ורק לפי הממצאים העולים על פי ההתייחסות לשמות הפרקים, ובוזה לדעתי אין תימה. ברם, הוא שהאריך להוכיח במאמרו כי ר' מכיר השתמש בדברים רבה של בני ספרד, הגיע על ידי כך למסקנה כי ר' מכיר הוא מבני ספרד, ואז ממילא נדחה הספק שהעליתי בדבר מקומו של ר' מכיר, ואנו יכולים לומר כי אכן ר' מכיר הוא מבני ספרד. לאור זאת, יש לקבל אפוא את המסקנה שהגעתי אליה בדבר שנות פעילותו של ר' מכיר, היא המסקנה שכתבתי בפנים, וגם לרנר משיקוליו שלו הגיע לאותה מסקנה.

לכאורה יש כאן אי התאמה בשמות הפרקים והמסכתות, וקשה לומר שמחבר אחד כתב את החיבור לב"ב ולגיטין, אם כי אין לשלול זאת לחלוטין, ועדיין צריך בירור.

ה. שינוי שם

בשלושה מקומות בתלמוד מציינים אמוראים כי עניין מסוים נמצא באבל רבתי.¹¹⁸ רש"י, מצא לנכון להסביר בשני מקומות¹¹⁹ מבין השלושה, כי הכוונה למסכת שמחות. באחד מהם, בכתובות כח ע"א, האריך רש"י, ולכן נתעכב על כך. אלו דבריו: "באבל רבתי, מסכתא היא וקורין אותה שמחות וזו היא משנה ראשונה שלה, הגוסס הרי הוא כחי לכל דבריו". דומה שרש"י האריך כאן בדבריו, ואכן עמד על כך ר"ב אשכנזי בשיטה מקובצת במקום:

פירוש לפירושו הוקשה לו ז"ל אמאי קראו אותה מסכת שמחות ולא קראו אותה על שם תחלת המסכת כמו מסכת משקין מסכת ביצה, ותיירץ ז"ל לפי שהמשנה הראשונה הגוסס לכך לא קראו אותה על שם תחלתה דאין קוראין על שם פורעניות כנ"ל.

לכאורה דבריו תמוהים. מה ראייה הביא ממשקין וביצה, הרי ברור שהן מסכתות יוצאות דופן, כי אנו רואים ששאר המסכתות נקראו על פי תוכנן. אלא כך כוונת דבריו. אי אפשר לקרוא למסכת זו 'אבל רבתי' על פי התוכן, הואיל ושם זה הוא שם של פורענות. אם כן, במקרה מעין זה עלינו לתת שם על פי השיטה השנייה הנהוגה אצל חז"ל, לאמור, לתת שם לפי משפט הפתיחה. על כך הביא ראייה ממשקין וביצה. היינו, שתי מסכתות אלו שמסיבה כלשהי לא נקראו על פי תוכנן, הרי שבמקרה זה, שמן הוא על פי משפט הפתיחה. מעתה נבין גם את כוונת רש"י. לאמור, היה עולה בדעתנו כי אם אין אנו קוראים לה 'אבל רבתי', הרי עלינו לתת לה שם לפי משפט הפתיחה. לכן ממשיך רש"י ואומר, אבל למסכת זו אי אפשר לתת שם לפי משפט הפתיחה, כי משפט הפתיחה הוא: הגוסס וכו', ומשום כך במקרה זה היו צריכים לנקוט שיטה חדשה, היינו לתת כינוי, בלשון סגי נהור, המלמד על תוכן המסכת.¹²⁰

דבר דומה לכך מצאנו גם ביחס למגילת איכה. בתלמוד בבא בתרא יד ע"ב היא נקראת בשם: קינות. וכן נמצא בדברי חז"ל בשאר המקורות. ברם יש ראשונים שאינם משתמשים

118 מו"ק כד ע"א: "אמר רפרם בר פפא, תנא באבל רבתי", שם כו ע"א: "וא"ר פפא תנא באבל רבתי", כתובות כח ע"א: "אמר רב נחמן תנא באבל רבתי".

119 מו"ק כד ע"א, כתובות כח ע"ב.

120 על דברי השיטה מקובצת שאל ר"י גי'אר בספרו שמחת יהודה, פיסא, תקע"ו, בריש מסכת שמחות, דף יג ע"א: "ואיכרא האיכא מס' מכות כריתות תנעים. ול"ג שרש"י ר"ל דאבל רבתי היא מה שאנו קורין מס' שמחות המתחלת בהגוסס הרי הוא כחי". ואולי ניתן לומר כי בשתי האחרונות השם מתאים הן למשפט הפתיחה והן לתוכן המסכת ולכן בחרו בו. ביחס למסכת מכות, הוא מתאים יותר לתוכן ובנראה לא נתפס כל כך כעניין שלילי.

בשם זה, אלא בשם: מגילה איכה, או: איכה.¹²¹ העניין בולט יותר בשם המדרש הנקרא: מדרש איכה, או: איכה רבה, ודומה שלא מצאנו: קינות רבה, שמשמעותו קשה יותר. מובן שהשם: איכה, הוא על פי משפט הפתיחה. אלא שבמקרה זה לא נאמר במפורש הסבר לשינוי.

הרי לנו תופעה כפי שאמרנו. לאמור, השם ניתן בראשונה על פי התוכן. כאשר נעשה שינוי בשם, הוא נעשה על פי משפט הפתיחה. אם אין אפשרות לתת שם גם על יסוד משפט הפתיחה, אזי נותנים לו שם בצורה של סגי נהור וכד'.

כל שאמרנו עד עתה הוא הסבר בדברי רש"י לפי ר"ב אשכנזי. אבל מצאנו במקום אחר כי רש"י האריך וכתב בלשון דומה. בקידושין מט רע"ב נאמר: "על מנת שאני תלמיד אין אומרים כשמעון בן עזאי וכשמעון בן זומא, אלא כל ששואלים אותו בכל מקום דבר אחד בלימודו ואומרו ואפילו במסכתא דכלה". ועל כך כתב רש"י: "ואפילו במסכת כלה, שאין עומק בה וברייתא היא, וכך היא שנויה כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה". הרי לנו כי יש מקרים שבהם רש"י כתב את תחילת הברייתא, כדי שנדע כי זו המסכת המדוברת.¹²² נמצא כי אפשר שאין מקום לדיוק בדברי ר"ב אשכנזי.

על כל פנים למדנו מכאן, כי לפי רש"י שמה המקורי של 'אבל רבתי' לא נתקבל, ושינוי את שמה ל'שמחות', הואיל והשם 'אבל רבתי' הוא שם של פורענות. מדברי רש"י אנו למדים, כי לפי דעתו יש רק מסכת אחת העוסקת בענייני אבלות, היא מסכת 'אבל רבתי' היא מסכת 'שמחות'.

ברם, ברוב הראשונים מצאנו כי לעתים כתבו שהמקור הוא 'אבל רבתי', ולעתים כתבו שהמקור הוא 'שמחות'.¹²³ דומה שרק התוספות מציינים תמיד אף הם ל'שמחות'. ציין כפול זה אפשר שמלמד כי לפני הראשונים היו שתי מסכתות הדנות בענייני אבלות, ולכן נקטו שני שמות שונים.¹²⁴ בין שפירוש זה נכון ובין שאין הוא נכון, קרוב לוודאי כי השם 'שמחות' נובע משינוי מאוחר. היינו, בתחילה היה שם המסכתות 'אבל רבתי' ו'אבל זוטא'.

121 רש"י סנהדרין קד ע"א ד"ה לקו, שם ע"ב ד"ה הקדים; מחזור ויטרי סי' רסד, רסז, ועוד; ראבי"ה ח"א סי' צא, ח"ב סי' תש; או"ז ח"ב סי' שטו, ועוד.*

122 כך שאל על השיטה מקובצת ר' אהרן מגיד בספרו בית אהרן, ניו יורק, תשכ"ב, חלק ראשון, ערך אבל רבתי, דף קפב ע"ב. אמנם שאלתו הראשונה: "הרי אשכחן כמה מסכתות דאין התחלתם בפורעניות ואפילו הכי לא נקראים על שם ההתחלה", אינה שאלה כל עיקר לאור מה שכתבנו. מכל מקום, ר"א מגיד מיישב את רש"י בשונה מר"ב אשכנזי. הוא סבור שרש"י כתב כן משום שיש שתי מסכתות העוסקות בענייני אבלות (רבתי וזוטא), ורש"י רצה שנבדיל ביניהן. אבל גם זה קשה, שהרי שיטת רש"י היא שיש רק מסכת אחת כזו, והוא עצמו כתב כן לעיל בשם רש"י. ואולי הוא סבור שרש"י במ"ק אינו פירוש רש"י האמיתי, ולכן ניתן לומר שרש"י בכתובות יכתוב אחרת.

123 את רוב המקורות רשם מ' היגר במבואו למסכת שמחות, עמ' 51-59. על מנת שלא להאריך כאן, לא העתקתי ולא הוספתי מקורות נוספים.

124 ראה היגר שם שהאריך בזה, וכן תשובות רב נטרנאי גאון, מהר" ברודי, ירושלים, תשנ"ד, עמ' 638, בדברי ברודי בהערה שם.

או משהו בדומה לכך,¹²⁵ ואחרי כן שינו את אחד השמות ל'שמחות'. אם כן, גם כאן יש לנו בעצם אותה תופעה.

לכאורה תופעה זו תמוהה. אם שם המסכת הוא 'אבל' (רבתי או זוטא), וכך קראו לה האמוראים, כיצד ייתכן אפוא כי בדורות מאוחרים יותר שינו את השם הזה.¹²⁶ אפשר שעשה כן הציבור. היינו אין כאן שינוי מכון, אלא הציבור החליט שיש לשנות את השם. לאחר מכן, כבר נעשה שם זה שגור בפי הכל. ייתכן שכן כוונת רש"י "וקורין אותה", היינו הציבור. כך יש לומר גם ביחס למגילת איכה.

צא וראה שבכגון זה אירע גם בשם פרשת השבוע. אחת מפרשיות השבוע היא פרשת מצורע, וכך היא נקראת גם אצל חלק מהראשונים,¹²⁷ והנה חכמי הספרדים מכנים אותה בשם פרשת טהרה, או סדר טהרה.¹²⁸ שם זה נמצא גם אצל כמה חכמים אשכנזים, בעיקר בקרב חסידים.

תופעת שינוי השם על ידי הציבור אינה צריכה להתמיהנו, שהרי מצאנו כן גם ביחס לחיבורים אחרים. הרי לנו מספר דוגמאות לכך: הרמב"ם קרא לספרו בשם משנה תורה, כפי שכתב במפורש בהקדמה לספר, ובכל זאת לא קיבל הציבור שם זה, אלא הוא קרא לחיבור זה בשמות אחרים: יד חזקה, מיימוני, רמב"ם, ועוד.¹²⁹ "בית הבחירה" של ר"מ המאירי לא נקרא בשם זה, אלא הציבור קרא לספר זה בשם "המאירי" סתם.¹³⁰ "תולדות אדם וחוה" לר' ירוחם, נקרא בדרך כלל אף הוא על שם מחברו "ר' ירוחם" בלבד. ספר "עשרת הדברות" לר' יצחק ב"ר אבא מארי, נקרא ספר הדיברות, או בדרך כלל ספר העיטור.

המשנה

125 ראה בדברינו בפרק שביעי ליד הערה 99.

126 מעניין לציין בקשר לכך כי המרדכי קורא לחיבורו של מהר"ם תמיד: "הלכות אבילות", אבל בדפוסים הוא נקרא: "הלכות שמחות", ראה ש' כהן, 'ר' מרדכי בן הלל האשכנזי', סיני, י (תש"ב), עמ' רי. וכן לשון הרמ"א בדרכי משה, י"ד סי' שפ, סק"ג: "כל דברי המרדכי שכתב בהלכות אבילות, הכל מועתק משמחות שחיבר מהר"ם". חיבור זה נדפס ונקרא בשם הלכות שמחות השלם, מהר' לנדא, ירושלים, תשל"ו [אגב, בו עצמו עמ' קג: "מסכת שמחות", אבל כעמ' קיא נזכר: "אבל רבתי", בריש עמ' קכ: "כתוב בהלכות אבילות שכתב הר' מאיר מאינגליטירא"]. לא נתברר מדברי המהדיר אם כך (שמחות) כתוב בכתבי היד, או הוא שינה זאת כמו שהוסיף לכתורת את המלה: "השלם".

127 גם בחלוקה הקדומה של הספרא אחד החלקים הוא: "מגילת מצורע".

128 כך תמצא בספריו של רחיד"א על התורה, וכן הוא גם בספרי חכמים אחרים בני אותה תקופה, ואין צורך לציין.

129 יש להעיר, כי הרמב"ם עצמו כשהוא מזכיר את ספרו הוא קורא לו בשם "החיבור" וכד', ואינו קורא לו בשם משנה תורה. ראה דוגמאות לכך לקמן בפרק תשיעי, סעיף ז.

130 א' ברלינר, כתבים נבחרים, ח"ב, 'ירושלים', תש"ט, עמ' 286, שורה 34, עמד על השינוי שחל בשם משנה תורה, והוסיף כי כן אירע גם ל"תורת משה" לר"מ אלשיך, שכתנה על ידי הציבור בשם "אלשיך" סתם, וכן אירע גם ל"שני לחות הברית" לר"י הורוויץ, שכתנה על ידי הציבור בשם "שלה" (לשני אלו לא ציינתי בפנים הואיל והמדובר לאחר הדפוס). לאחר זאת כתב בשם ש"י עגנון את הדוגמאות האחרות שכתבתי בפנים.